
V. ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 336.732

ПРО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНУ ПРИРОДУ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ

О. В. Гаркуша

Багаторічний вітчизняний і зарубіжний досвід кооперативного руху переконливо свідчить про те, що на ринку фінансових послуг більшості країн світу чільне місце посідає кооперативний сектор. Традиційними його сегментами є кредитні та страхові кооперативи. Проте останні функціонують переважно у країнах із високим рівнем економіки. Стосовно кредитних кооперативів (кредитних спілок, кредитних товариств, кооперативних банків) слід зазначити, що вони значно поширилися на фінансовому ринку навіть тих держав, що належать до економічно нестабільних. Їх популярність серед пересічного населення пояснюється демократичністю та еластичністю ощадно-позичкової політики, що формується власниками, які одночасно є і користувачами пропонованих кооперативом фінансових послуг.

Цілком закономірно, що кредитна кооперація, яка виникла у Німеччині у середині XIX ст., вже понад півтора століття не залишається поза увагою дослідників кооперативного руху з різних країн світу. Лише німецькі вчені-економісти протягом 2010–2012 рр. опублікували кілька десятків праць, присвячених різним аспектам цієї багатогранної теми. Передусім слід згадати монографії і статті В. Бунке, М. Маєра, Б. Рогеса, Г.-Й. Тен Гаафа, У. Фроліха та багатьох інших [20, 21, 25, 26].

За останні десять років найрізноманітніші проблеми кредитної кооперації стали предметом дослідження і для багатьох українських економістів. Серед дослідників кредитної кооперації чільне місце посідають представники Полтавської наукової кооперативної школи, такі як В. В. Гончаренко [6–10], А. О. Пантелеймоненко [12–15], А. А. Пожар [16–17]. При цьому найбільша кількість праць з названої проблеми (понад п'ятдесят) належить професору В. В. Гончаренку. Проте, віддаючи належне внеску вітчизняних і зарубіжних учених щодо вивчення широкого спектра питань становлення і розвитку кредитної кооперації в Україні і світі, слід зауважити, що її соціально-економічна природа (з огляду на неабияке практичне значення) потребує подальших ґрунтовних досліджень.

Метою цієї статті є всебічний аналіз ідей «батьків» кредитної кооперації – Ф. В. Райффайзена та Г. Шульце-Деліча, що й відображають соціально-економічну природу кредитної кооперації, а також розмежування понять «кредитний кооператив» і «кредитна кооперація». У ході дослідження використано методи наукового аналізу й синтезу.

Передусім з'ясуємо смислову різницю між двома близькими термінами «кредитний кооператив» і «кредитна кооперація», що у вітчизняній науці досить часто використовуються як синоніми. На основі існуючих визначень [22–24], що зустрічаються у різних

джерелах, можна сформулювати подане нижче узагальнююче означення класичного кредитного кооперативу. Так, кредитний кооператив – це некомерційна фінансова установа, що є власністю її членів і діє на основі відповідних принципів, передусім взаємодопомоги та самоорганізації необхідних їм фінансових послуг, передбачених законодавством. При цьому сукупність кредитних кооперативів, що існують на ринку фінансових послуг, визначається загальноприйнятими поняттями «кредитна кооперація». Виходячи з цього, на нашу думку, є помилковим синонімічне використання у науковій літературі термінів «кредитний кооператив» і «кредитна кооперація».

Відомо, що батьківщиною кредитної кооперації є Німеччина, де у середині XIX ст. були засновані кредитні товариства двох моделей міської – Германа Шульце-Деліча та міської – Фрідріха Вільгельма Райффайзена [2, с. 21]. Їх появу зумовила проблема отримання позикових коштів, характерна для ремісників, торговців і селян [18, с. 104]. Відомий сучасний

російський дослідник кооперативного руху К. І. Вахітов із цього приводу зазначив: «Лихварський кредит найчастіше... розорював, а комерційний банк відмовляв... у позиці, вважаючи такого клієнта дрібним, ненадійним, таким, що не гарантував банку нормального прибутку» [3, с. 63].

Досить швидко ідеї кредитної кооперації поширилися на території Європи. Протягом 1860–70-х рр. кредитні кооперативи з'явилися у Бельгії, Італії Англії, Російській імперії, а пізніше, у 90-х рр. XIX ст., і в інших провідних європейських країнах. А на початку XX ст. кредитно-кооперативний рух завдяки зусиллям Альфонса Дежардена поширилася і за межі Європи. Кредитні кооперативи почали діяти на американському континенті, зокрема у Канаді (1901 р.) та США (1909 р.) [27].

Проаналізуємо керівні принципи діяльності кредитних кооперативів Г. Шульце-Деліча і Ф. В. Райффайзена. Для їх подальшого детального розгляду подаємо табл. 1.

Таблиця 1

Кооперативні принципи кредитних товариств Г. Шульце-Деліча і Ф. В. Райффайзена

Кооперативні принципи	
Г. Шульце-Деліча	Ф. В. Райффайзена
Наявність пайового капіталу і дивідендів	Принципове заперечення пайового капіталу
Необмежена відповідальність членів за зобов'язання кооперативу	Спільна (солідарна) відповідальність членів своїм майном за зобов'язання кооперативу
Широке і необмежене поле членства	Заборона членам брати участь у діяльності інших кооперативів
Надання кредитів як на виробничі, так і на споживчі потреби	Надання кредитів на виробничі потреби
Переважання короткотермінових кредитів	Переважання довготермінових кредитів
Надання кредитів не тільки членам кооперативу	Надання кредитів тільки членам кооперативу
Великий район дії кооперативу	Малий район дії кооперативу
Виплата винагороди членам спостережної ради	Визнання роботи спостережної ради безоплатною
Резервний капітал має становити до 10 % від пайового, а співвідношення пайового капіталу до залученого – 1:3	Формування резервного капіталу здійснюється до такого розміру, який дозволяє відмовитись від залучених коштів

Примітка. Доопрацьовано автором на основі [2, с. 23; 14, с. 143].

Коротко охарактеризуємо кожен із названих принципів. Говорячи про наявність пайового капіталу у «народних банках» (або ощадно-позичкових товариствах) моделі Г. Шульце-Деліча (формувався з пайових внесків від членів кооперативу), слід зазначити, що саме

він був основою необхідних кредитних ресурсів (позикового капіталу). А стимулом до залучення вкладів у формі пайових внесків (обов'язкових і додаткових) були нарахування на них певних дивідендів, що часто досягали значних розмірів. Про них, на відміну від кла-

сичних процентів, не йшлося при розміщенні коштів, а дивіденди залежали від річного фінансового результату товариства. Залучення у такий спосіб кредитних ресурсів свідчило про реальну можливість скооперованому пересічному населенню міст вирішити проблему кредитування своєї господарської діяльності [2, с. 21; 7, с. 131–132; 18, с. 25–26; 19, с. 2].

Зовсім іншим був підхід до формування позикового капіталу сільськими кредитними товариствами моделі Ф. В. Райффайзена. «Батько» сільської кредитної кооперації не випадково заперечував наявність пайового капіталу. Розуміючи, що селянам-товаровиробникам практично неможливо зібрати необхідні кредитні ресурси у своєму середовищі (головні причини – відсутність вільних коштів та сезонний попит на них), він відкинув ідею залучення пайових внесків від членів кооперативу. Натомість Ф. В. Райффайзену вдалося досягти згоди з урядовими колами щодо надання окремо взятим кредитним товариствам, на умовах солідарної відповідальності всіх членів, державних коштів для здійснення взаємкредитування у межах отриманої суми. Але пізніше, у 1889 р., німецький кооперативний закон змінив цей порядок, зробивши пайові внески обов'язковими для всіх товариств [5, с. 71; 7, с. 122–123].

Характеризуючи другий з названих принципів, на нашу думку, достатньо зауважити, що позиція і Г. Шульце-Деліча, і Ф. В. Райффайзена щодо відповідальності членів кредитного кооперативу за взяті зобов'язання була досить жорсткою, але абсолютно виправданою, передусім через приналежність названих товариств до фінансових установ [18, с. 98].

Особливу увагу привертають наступні принципи, відображені у третій позиції табл. 1. Якщо Г. Шульце-Деліч передбачав широке і необмежене поле членства для міських товариств, то практично протилежну позицію отстоював Ф. В. Райффайзен. Він наполягав на повній забороні членам одного сільського кооперативу брати участь у діяльності інших. Такі підходи до принципів, що стосуються членства, мають абсолютно логічне пояснення. Говорячи про названий принцип товариств моделі Г. Шульце-Деліча, достатньо згадати про те, що вони будували свою діяльність на

самофінансуванні. Тобто «народному банку» важливо було залучити достатню суму для повноцінного кредитування членів, а будь-які обмеження щодо вступу скорочували б надходження коштів. Так само не вигідно було обмежувати вступ до кооперативу нових членів, коли мова йшла про необхідність розмістити тимчасово вільні кошти.

Стосовно моделі Ф. В. Райффайзена слід зауважити, що гроші до позикового капіталу товариства надавала держава під солідарну відповідальність усіх членів. У такий спосіб вони були пов'язані круговою порукою до повної сплати колективного боргу. А в разі фінансової неспроможності когось із членів кооперативу пропорційна частка його боргових зобов'язань розподілялася між усіма іншими співвласниками. Ця обставина й була визначальною для заборони членам брати участь у діяльності інших кооперативів. Подвійне членство, тобто участь у кількох товариствах одночасно, збільшувало б їх фінансові ризики. Адже таке подвійне членство супроводжувалося би подвоєнням боргової відповідальності члена.

При ознайомленні з принципами, визначальними для кредитних кооперативів моделі Г. Шульце-Деліча і Ф. В. Райффайзена виникає цілком закономірне питання: «Чому вони не мають однакових підходів до призначення кредитів?». В ході аналізу стає зрозумілим, що, найбільш імовірно, Г. Шульце-Деліч керувався правилом: «Гроші мають працювати», тобто введення обмежень щодо цільового використання кредиту може привести до збитків через наявність нерозміщених коштів (надлишку коштів). Тому у міських кредитних товариствах кредити надавали «у надійні руки» і на виробничі, і на споживчі потреби. Зовсім інша ситуація була у кооперативах райффайзенівського типу. Держава, надаючи фінансову допомогу через товариство селянам-товаровиробникам, однією з основних вимог визначала цільове призначення коштів – на виробничі потреби. Це й стало основним чинником при формулюванні відповідного принципу Ф. В. Райффайзена [2, с. 23].

Наступні з поданих у табл. 1 принципів (п'ята позиція) стосуються термінів надання кредитів. Якщо «народні банки» Г. Шульце-

Деліча видавали короткотермінові позики (до одного року), то «сільські каси» Ф. В. Райффайзена – на значно триваліший період (на кілька років). Такі принципові підходи були зумовлені простою обставиною – термінами, на які залучалися кошти. Так, кооперативи першої з названих моделей, як правило, залучали кошти на період до одного року, а другої – до п'яти років (державні позики оформлення на зазначений термін, для капіталовкладень у селянські господарства) [2, с. 23].

Два наступних принципи – стосовно надання кредитів і членам, і не членам, а також величини району дії кредитного кооперативу мають досить просте пояснення. Позиція Г. Шульце-Деліча щодо оформлення кредитів не тільки членам товариства і визначенням великого району, що має бути охоплений його діяльністю, визначалася бажанням забезпечити здійснення ефективної фінансової політики. Мова йде про достатнє залучення (залежність: «Більша територія – більше можливостей щодо залучення кредитних ресурсів») і розміщення коштів (вищезгадане правило: «Гроші мають працювати»). А позиція Ф. В. Райффайзена – кредитування тільки членів і малий район дії товариства передусім визначала обмеженість фінансових його можливостей. Крім того, незначний радіус діяльності сільського кредитного кооперативу (у межах сільської громади, 15–20 осіб) мав забезпечувати ефективність членського самоуправління (зادля належного управління товариством з боку членів-власників, вони мають знати один одного особисто) [2, с. 22; 7 с. 126–127].

Аналізуючи передостанню (восьму) позицію табл. 1, а саме принципи щодо винагороди членам спостережної ради, можна дати такі пояснення: підхід Г. Шульце-Деліча стосовно необхідності грошової винагороди названим виборним особам очевидно був зумовлений бажанням стимулювати їхню управлінську активність за рахунок компенсації витраченого часу на справи кооперативу. У цьому питанні Ф. В. Райффайзен мав принципово протилежну позицію. Найбільш імовірно, він вважав, що обрані до спостережної ради члени товариства, як і всі інші члени-співвласники, мають бути зацікавлені у найбільш якісних фінансових послугах. Тому час, витрачений на

щомісячне, а іноді і щотижневе засідання для прийняття управлінських рішень (згідно з їхньою компетенцією), не повинен передбачати будь-яку винагороду. Виплата заробітної плати була передбачена лише бухгалтеру [2, с. 23, 24; 7, с. 128].

Останні, відображені у табл. 2, принципи стосуються надзвичайно важливого питання – формування резервного капіталу. На наш погляд, найбільш вдало відповідний коментар дав на початку ХХ ст. видатний вітчизняний економіст-кооператор С. В. Бородаєвський. Він, зокрема, зазначав: «У товариствах Райффайзена визнається головною умовою правильної їх постановки формування резервного капіталу до такого розміру, щоб із плином часу була повністю виключена необхідність у здійсненні позик на стороні. Товариства Шульце-Деліча задовольняються створенням резервного капіталу до 10 % пайового капіталу і вважають нормальним таке становище, коли співвідношення пайового капіталу до залученого дорівнює 1:3» [2, с. 23].

Крім вищезгаданих принципів товариств райффайзенівського типу, слід згадати ще два важливі принципи, досліджених відомим сучасним ученим-економістом В. В. Гончаренком. Перший із них – це «створення у кожному товаристві спеціального «неподільного фонду». Коментуючи його сутність, вищезгаданий дослідник зазначає: «Райффайзен пропонував дві третини чистого доходу товариства спрямовувати цього фонду, який мав подвійне призначення: 1) доки товариство існує, фонд належить товариству, перебуває в обігу та, постійно зростаючи, з часом забезпечить фінансову незалежність товариства і можливість ведення кредитних операцій за рахунок коштів цього фонду; 2) при ліквідації товариства цей фонд не розподіляється між членами, а передається об'єднанню кредитних товариств, яке дасть його іншому кредитному товариству, що створюється в даній місцевості» [7, с. 128].

При цьому другий з названих нами принципів передбачав «поступове перетворення кредитного кооперативу в універсальний сільський кооператив». В. В. Гончаренко так коментує його: «Кредитні операції, на думку Райффайзена, не повинні бути єдиною справою товариства. Кредитне товариство мало

стати сільським кооперативом найуніверсальнішого типу: крім надання позичок, воно повинне допомагати своїм членам робити заощадження, закуповувати потрібні членам засоби виробництва, продавати продукти їхньої праці, організувати для своїх членів курси та лекції із сільського господарства, піднімати господарський, моральний та інтелектуальний рівень сільських мешканців» [7, с. 129].

Паралельно з райффайзенівською та шульце-делічівською у Німеччині існувала і так звана офенбахська модель, що поєднувала риси обох базових моделей. При цьому офенбахській моделі були більш притаманні ознаки класичних товариств Ф. В. Райффайзена. За своєю сутністю це був невеликий сільський кооператив, що мав локальний характер діяльності. Але, разом з тим, кредитні кооперативи цього типу відходили від окремих із названих вище райффайзенівських принципів, застосовували принципи товариств Г. Шульце-Деліча. Так, вони визнавали необхідність формування пайового капіталу, та розміри їхніх пайових

внесків були значно меншими, ніж у «народних банках» Г. Шульце-Деліча; допускались обов'язкові внески при вступі до кооперативу; передбачалась обмежена відповідальність членів за боргами товариства; можливість оплати роботи членів спостережної ради; відкидалась ідея неподільного фонду; спеціалізація обмежувалася фінансово-кредитними операціями. Разом з тим, офенбахська модель мала свою особливість. Зокрема, обмеження дивіденду на пайовий капітал, що суттєво відрізняло її від «народних банків» Г. Шульце-Деліча [1, с. 70; 4; 7, с. 136].

Розглянувши сутність принципів кредитних товариств моделі Г. Шульце-Деліча і Ф. В. Райффайзена, а також ознаки офенбахської моделі, доцільно з'ясувати принципову різницю між названими кооперативами і комерційними банками (табл. 2). Це дасть можливість сформулювати ширше уявлення про соціально-економічну природу кредитної кооперації [11].

Таблиця 2

Порівняльні характеристики кредитного кооперативу і комерційного банку

№ з/п	Кредитний кооператив	Комерційний банк
	Основні ознаки (порівняльні характеристики)	
1	Не має на меті отримання прибутку	Основною метою є максимальний прибуток
2	Власники – члени, які одночасно є користувачами послуг (клієнтами)	Власники є акціонери, які зацікавлені в отриманні прибутку від клієнтів
3	Як правило, велика (не фіксована) кількість членів-власників	Як правило, незначна кількість власників
4	Абсолютна рівність усіх членів щодо умов отримання фінансових послуг і управління (принцип голосування на загальних зборах: «один член – один голос»)	Визначальною при голосуванні є частка внесеного капіталу, виражена у кількості акцій
5	Діє в інтересах членів – вкладників і позичальників, тому, як правило, видає кредити під нижчі проценти, а нараховує на вклади вищі, ніж ті, що пропонують інші суб'єкти фінансового ринку	Процентна політика підпорядкована основній меті, тому прагне мінімізувати проценти на вклади і максимізувати нарахування на кредити
6	Діє на обмеженій території (кооперативний принцип локальності)	Поширює свою діяльність на значну територію
7	Має демократичну систему, що будується «знизу»	Має централізовану систему, що будується «згори»

Примітка. Авторська розробка на основі [11, с. 78; 7, с. 81–87; 8, с. 233–234].

Коментуючи положення табл. 2, слід зауважити, що кредитні кооперативи, на відміну від комерційних банків, не переслідують мету отримати прибуток. Вони лише створюють умови для отримання прибутку у вигляді

нарахувань на вклади (внески) членів-вкладників (стосується кредитних кооперативів моделі Г. Шульце-Деліча) та забезпечують максимально вигідні умови (передусім максимально низький процент) для отримання

кредиту членами-позичальниками. При цьому фінансові результати, отримані від кредитної діяльності у кредитних кооперативах шульцеделічівського типу після покриття поточних витрат і певних відрахувань до резервного капіталу, нараховуються вкладникам. А в організаціях райффайзенівського типу до резервного капіталу, який, як правило, складає неподільний фонд кооперативу.

Таким чином, якщо власниками банків є акціонери, а фінансові послуги спрямовуються клієнтам, то кредитні кооперативи діють в інтересах своїх членів, які є одночасно власниками та користувачами послуг (клієнтами). Характерною особливістю є і рівність усіх членів кооперативу щодо отримання послуг і прийняття рішень на загальних зборах. Якщо акціонери комерційного банку керуються широким відомим правилом: «Кількість акцій визначає кількість голосів», то на зборах членів членів-власників кредитного кооперативу діє демократичний принцип: «Один член – один голос».

Крім того, на відміну від комерційного банку, коло власників якого обмежується незначною кількістю осіб, кредитно-кооперативна організація типу Г. Шульце-Деліча не має фіксованої кількості членів. Тут діє загальнокооперативний принцип «відкритих дверей». Він при потребі забезпечує додаткові грошові над-

ходження та розміщення залучених коштів. А також кожний новий учасник кредитного кооперативу бере на себе частину витрат, чим скорочує індивідуальні витрати кожного його члена. Проте діяльність кооперативу названого виду має локальний (обмежений) радіус дії, тоді як діяльність комерційних банків поширюється на значні території, часто набуває міжнародного характеру.

Також слід звернути увагу на те, як будується і керується система комерційних банків і система кредитної кооперації. Якщо перша має централізовану вертикаль, побудовану «згори», то друга, побудована «знизу», діє на основі демократичних принципів самоуправління.

На завершення характеристики теоретичних і практичних аспектів, пов'язаних із соціально-економічною природою кредитної кооперації, слід підкреслити, що у результаті своєї еволюційної діяльності кредитний кооператив у різних країнах світу набули певних особливостей, проте й у сучасних умовах усі вони у більшій чи меншій мірі мають класичні ознаки «народних банків» Г. Шульце-Деліча та «сільських кас» Ф. В. Райффайзена. Для прикладу наводимо табл. 3, де відображено поєднання ознак обох моделей, притаманне кредитним спілкам України, що є за своєю природою кооперативними організаціями.

Таблиця 3

Поєднання ідей Г. Шульце-Деліча та Ф. В. Райффайзена в українській моделі кредитної спілки [12, с. 265]

Принципи Г. Шульце-Деліча	Сучасна українська кредитна спілка	Принципи Ф. В. Райффайзена
Наявність пайового капіталу та дивідендів		Принципове заперечення пайового капіталу
Необмежена відповідальність членів за зобов'язання кооперативу	Відповідальність членів своїми пайовими внесками за зобов'язання кредитної спілки	Спільна (солідарна) відповідальність членів своїм майном за зобов'язання кооперативу
Широке й необмежене поле членства		Заборона членам брати участь у діяльності інших кооперативів
Надання кредитів як на виробничі, так і на споживчі потреби		Надання кредитів на виробничі потреби
Переважання короткотермінових кредитів		Переважання довготермінових кредитів
Надання кредитів не тільки членам кооперативу	Надання кредитів тільки членам кооперативу	
	Великий район дії кооперативу	Малий район дії кооперативу
Виплата винагороди членам спостережної ради	Визнання роботи спостережної ради безоплатною	

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що кредитний кооператив має яскраво виражену соціальну-економічну природу. Він одночасно вирішує і фінансові, і соціальні проблеми населення. При цьому вся його діяльність базується на демократичних принципах, найбільш повне дотримання яких є запорукою успішної реалізації основних завдань як окремо взятого кооперативу, так і кредитної кооперації у цілому. Якщо в ході розвитку вітчизняного кредитно-кооперативного руху, урахувати ідеї Ф. В. Райффайзена і Г. Шульце-Деліча, можна розв'язати хронічні проблеми забезпечення кредитними ресурсами пересічних громадян України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анциферов А. Н. Кооперативный кредит и кооперативные банки / А. Н. Анциферов. – Х. : Изд-во «Союз» Харьк. кредитного союза кооперативов, 1919. – 168 с.
2. Бородаеский С. В. Сельскохозяйственные кооперации в Германии / С. В. Бородаеский. – С.Пб. : Отделение Комитета о Сельских ссудо-сберегательных и промышленных товариществах, 1908. – 117 с.
3. Вахитов К. И. Теория и практика кооперации : учебник / К. И. Вахитов. – М. : Дашков и К°, 2010. – 480 с.
4. Вісин В. В. Застосування базових моделей сільської та міської кредитної кооперації на Волині у 1861–1939 рр. [Електронний ресурс] / В. В. Вісин // Економічний форум. – 2011. – № 3. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekfor/2011_3/1.pdf. – Назва з екрана.
5. Гибнер Н. П. Система кооперации / Н. П. Гибнер. – М. : Типография А. Л. Будю, 1911. – 147 с.
6. Гончаренко В. В. Вплив світової економічної кризи на діяльність кредитних спілок України / В. В. Гончаренко, О. Л. Климко, А. А. Пожар // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 4. – Т. 4 (165). – С. 141–144.
7. Гончаренко В. В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика) / В. В. Гончаренко. – К. : Глобус, 1998. – 330 с.
8. Гончаренко В. В. Міжнародні принципи діяльності кредитних кооперативних організацій / В. В. Гончаренко, О. Л. Климко, А. А. Пожар // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки». – 2010. – № 4 (48). – С. 233–234.
9. Гончаренко В. В. Важливість відродження кооперативних банків в Україні в умовах поглиблення кризових явищ у світовій економіці / В. В. Гончаренко // Міжнародний кооперативний рух : генезис та тенденції сучасного розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16–17 лютого 2012 р. – Полтава : ПУЕТ, 2012. – С. 208–213.
10. Гончаренко В. В. Про зміну концепції розвитку системи кредитної кооперації та її можливий вплив на кредитно-кооперативний сектор національної економіки / В. В. Гончаренко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2011. – № 5 (50). – С. 99–107.
11. Кильчевский В. А. Какая разница между частным банком и кредитным товариществом (Основы кооперативного кредита)/ В. А. Кильчевский. – М. : Типография «Кооперативное издательство», 1918. – 81 с.
12. Пантелеймоненко А. О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика : монографія / А. О. Пантелеймоненко. – Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2008. – 347 с.
13. Пантелеймоненко А. О. Аналітичний огляд системи кооперативних банків Австрії у контексті світової фінансової кризи / А. О. Пантелеймоненко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2010. – № 2. – С. 6–11.
14. Пантелеймоненко А. О. Становлення кооперації в українському селі: історико-економічні аспекти : монографія / А. О. Пантелеймоненко. – Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2006. – 227 с.
15. Пантелеймоненко А. О. Фундаментальні принципи кредитних кооперативів типу Ф. В. Райффайзена та Г. Шульце-Деліча в українській практиці / А. О. Пантелеймоненко // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2008. – Випуск 240. – С. 457–468.
16. Пожар А. А. Особливості сучасного розвитку кредитних спілок Великобританії / А. А. Пожар // Міжнародний кооперативний рух : генезис та тенденції сучасного розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16–17 лют. 2012 р. – Полтава : ПУЕТ, 2012. – С. 215–219.
17. Пожар А. А. Особливості урядової підтримки кредитної кооперації в країнах світу в період

- глобальної економічної кризи / А. А. Пожар // Споживча кооперація України: історичний досвід, сучасний розвиток, стратегічні орієнтири : зб. наук. доп. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. – Львів : Львів. комерц. акад., 2010. – С. 312–315.
18. Смит Г. Г. Лучшие системы организации земледельческой кооперации и кредита [пер. с англ. В. Воскресенской] / Г. Г. Смит. – С.Пб. : Типография ред. период. изд. Мин-ва финансов, 1910. – 127 с.
19. Чаянов А. В. Апостол кредитной кооперации / А. В. Чаянов // Союз потребителей. – 1918. – № 10. – С. 1–2.
20. Böhnke W. Genossenschaftsbanken: im Spannungsfeld zwischen Tradition und Moderne : Kontinuität und Innovationsvermögen als Erfolgsstrategie für die Zukunft / Werner Böhnke. – Münster : IfG, 2012. – 19 s.
21. Fröhlich U. Volksbanken und Raiffeisenbanken in der Finanzmarktkrise: stabile Partner in den Regionen / Uwe Fröhlich // Die Banken in ihrer größten Krise – wie geht es weiter? : Beiträge des Duisburger Banken-Symposiums. – Wiesbaden : Gabler, 2012. – S. 73–89.
22. Kreditgenossenschaft [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.onpulson.de/lexikon/2677/kreditgenossenschaft>. – Назва з екрана.
23. Kreditgenossenschaft [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.enzyklo.de/Begriff/Kreditgenossenschaft>. – Назва з екрана.
24. Mändle M. Kreditgenossenschaft [Електронний ресурс] / Markus Mändle – Режим доступу : <http://wirtschaftslexikon.gabler.de/Definition/kreditgenossenschaft.html?extGraphKwId=777>. – Назва з екрана.
25. Meyer M. Kreditgenossenschaften in den Vereinigten Staaten von Amerika / Mark Meyer, Ben Rogers // Zeitschrift für das gesamte Genossenschaftswesen. – 2012. – № 2. – S. 117–132.
26. Ten Haaf H.-J. Kreditgenossenschaft im «Dritten Reich» : bankwirtschaftliche Selbsthilfe und demokratische Selbstverwaltung in der Diktatur / Hermann-Josef Ten Haaf. – Ostfildern : Thorbecke, 2011. – 610 s.
27. Victor D. History of Credit Unions [Електронний ресурс] / D. Victor. – Режим доступу : <http://www.life123.com/career-money/credit-debt/bank/history-of-credit-unions.shtml>. – Назва з екрана.
-
-